

Grzegorz Konieczka
(Archiwum Państwowe w Poznaniu, Oddział w Gnieźnie)

Terytorialny zakres działania Oddziału w Gnieźnie oraz jego postulowany zasób

Gnieźnieńskie archiwum w toku swojej działalności kilkakrotnie zmieniało zarówno teren swojego oddziaływania jak i stan posiadanego zasobu. Przeobrażenia te były wynikiem zmian przede wszystkim w podziale administracyjnym kraju, choć zdarzało się także, że o kształcie zasobu decydował najzwyczajniejszy brak miejsca w magazynach. W efekcie, w funkcjonującym obecnie Oddziale w Gnieźnie Archiwum Państwowego w Poznaniu (dalej: APPOG) panuje duża rozbieżność pomiędzy zakresem oddziaływania terytorialnego a zasobem Oddziału.

Referat ten jest w jakiejś mierze próbą uporządkowania dosyć zagmatwanej sytuacji kompetencji terytorialnej Oddziału oraz zamieszania wywołanego w jego zasobie przez liczne reorganizacje sieci archiwów państwowych. Celem tej krótkiej wypowiedzi jest rozpoczęcie dyskusji, w wyniku której dotychczasowy, częściowo przypadkowy zasób APPOG zostanie przekształcony w zasób w miarę kompletny i logiczny. Drugim, niemniej ważnym celem dyskusji, jest wypracowanie zasad kształtowania zasobu Oddziału w przyszłości.

Z uwagi na sięgające ponad pół wieku zaszłości związane z kształtowaniem zasobu Oddziału, niniejszy referat w pierwszej części przedstawia pokrótce zmiany w kompetencjach terytorialnych oraz w zasobie archiwum w Gnieźnie od utworzenia Powiatowego Archiwum Państwowego (dalej: PAP) w Gnieźnie. W dalszej części scharakteryzowano obecny teren oddziaływania oraz zasób APPOG. Trzecia część referatu jest głosem autora (a także pracowników Oddziału w Gnieźnie) w dyskusji poświęconej przyszłemu funkcjonowaniu APPOG.

Rys historyczny Oddziaływanie terytorialne

Od momentu powołania placówki archiwalnej w Gnieźnie jej oddziaływanie terytorialne kilkakrotnie ulegało zmianom. Utworzone w 1952 r.¹ Powiatowe Archiwum Państwowe w Gnieźnie swoim zasięgiem obejmowało miasto Gniezno oraz teren 4 ówczesnych powiatów: gnieźnieńskiego (miast i gmin: Czarniejewo i Kłecko oraz gmin: Gniezno, Kiszkowo, Łubowo, Mieleszyn, Niechanowo, Powidz i Witkowo), wągrowieckiego (miast: Wągrowiec i Gołańcz oraz gmin: Damasławek, Gołańcz, Łekno, Mieścisko, Skoki, Wapno, Wągrowiec Południe i Wągrowiec Północ) i wrzesińskiego (miasta Września oraz gmin: Borzykowo, Ciężen, Dłusk, Miłosław, Strzałkowo, Września Południe i Września Północ) z województwa poznańskiego oraz mogileńskiego z województwa bydgoskiego². Jednak już w niecały miesiąc

¹ Zarządzenie Nr 9 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 28 lipca 1952 r. w sprawie utworzenia i zwińnięcia niektórych archiwów państwowych, w: *Zbiór przepisów archiwalnych*, zeszyt 1, stan na 1 października 1952 r., Warszawa 1952, NDAP, s. 22 – 23.

² Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Gnieźnie (dalej APPOG), Powiatowe Archiwum Państwowe w Gnieźnie (dalej PAP w Gnieźnie), sygn. 1, Pismo Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Poznaniu z dn. 24 czerwca 1952 r., znak: L.dz. 2326/2/52.

po określeniu terytorialnego oddziaływania PAP w Gnieźnie, teren powiatu mogileńskiego włączono w zakres ogólnej administracji Wojewódzkiego Archiwum Państwowego (dalej: WAP) w Bydgoszczy³. Kolejne zmiany miały miejsce w 1956 r. i były bezpośrednim wynikiem utworzenia powiatu słupeckiego oraz związanych z tym zmian granic powiatu wrzesińskiego⁴. W tym samym roku PAP w Gnieźnie przejął teren powiatu jarocińskiego⁵ (gromady Boguszyn, Chwałęcín, Cielcza, Dobieszczynna, Golinia, Góra, Jarocin, Mieszków, Nosków, Nowe Miasto, Prusy, Przybysław, Rusko, Sławoszew, Wilkowyja, Witaszyce). Kilkakrotnie dokonywano również przesunięć pojedynczych gromad i wsi pomiędzy powiatami⁶, jednak dla omawianego tutaj zagadnienia mają one w większości przypadków znaczenie drugorzędne⁷. Ustalony w ten sposób kompetencje terytorialne PAP w Gnieźnie przetrwały aż do likwidacji powiatów w 1975 r. i powiatowych archiwów państwowych w 1976 r.⁸ W miejsce zlikwidowanego gnieźnieńskiego PAP przez kilka tygodni funkcjonowała placówka pod nazwą: Archiwum Państwowe w Gnieźnie, którą pierwotnie zamierzano również zlikwidować⁹. Ostatecznie, z uwagi na brak miejsca w poznańskich magazynach archiwalnych WAP w Poznaniu, część materiałów archiwalnych pozostawiono w Gnieźnie. Rola gnieźnieńskiej placówki na ponad 20 lat została zredukowana do poziomu

³ Okólnik Nr 26 Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych z dnia 26 lipca 1952 r. w sprawie tymczasowego ustalenia właściwości terytorialnych archiwów państwowych, w: *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1925 – 2000*, wybór i opracowanie Maria Tarakanowska i Ewa Rosowska, Warszawa 2001, NDAP, s. 198 n.

⁴ Do nowoutworzonego powiatu słupeckiego włączono pochodzące z terenu powiatu wrzesińskiego gromady Brudzewo, Ciężęń, Graboszewo, Kąty, Ostrowo Kościelne i Strzałkowo. Równocześnie do powiatu wrzesińskiego weszły wydzielone z terenu powiatu średzkiego gromady Nekla, Podstolice i Targowagórka. Tym samym Rozporządzeniem z terenu powiatu obornickiego wyłączono gromadę Potrzezanowo, którą włączono do powiatu wągrowieckiego (Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 listopada 1955 r. w sprawie utworzenia powiatów pleszewskiego i słupeckiego oraz zmiany granic niektórych powiatów w województwie poznańskim, Dz. U., Nr 44, poz. 284); APPOG, PAP w Gnieźnie, sygn. 365, k. 10.

⁵ Kazimierz Bielecki, *Powstanie i działalność powiatowych archiwów państwowych podległych Archiwum Państwowemu w Poznaniu w latach 1950 – 1960 z uzupełnieniem danych o zasobie za lata 1961 – 1965*, „Archeion”, t. 49, 1968, s. 72.

⁶ M. in. w 1959 r. wyłączono z gromady Wierzyce w powiecie gnieźnieńskim miejscowości: Czachurki, Jezierce, Wagowo i Wiśniewo, które włączono do gromady Pobiedziska w powiecie poznańskim (Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 listopada 1959 r. w sprawie zmiany granic niektórych powiatów w województwach białostockim, koszalińskim, poznańskim, wrocławskim oraz miasta Jelenia Góra w województwie wrocławskim, Dz. U., Nr 65, poz. 390). Szczegółowe zestawienia patrz także: wstępy do inwentarzy zbiorowych zespołów prezydiów gromadzkich rad narodowych powiatów gnieźnieńskiego, jarocińskiego, wągrowieckiego i wrzesińskiego.

⁷ Kwestia wpływu zmian kompetencji terytorialnych PAP w Gnieźnie na kształtowanie zasobu zostanie poruszona w dalszej części referatu.

⁸ Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych (Dz. U., Nr 16, poz. 91); oraz pisma okólnie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z początku 1975 r., m. in. Pismo Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 9 kwietnia 1976 r. w sprawie reorganizacji sieci archiwów państwowych, w: *Zbiór przepisów archiwalnych*, s. 419 – 421.

⁹ Waldemar Markiewicz, Marek Szczepaniak, *Z dziejów gnieźnieńskiego Oddziału Archiwum Państwowego w Poznaniu*, „Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny”, t. 6/7, 1999 – 2000, s. 146; Krótko noszono się także z pomysłem utworzenia w Gnieźnie Oddziału archiwum poznańskiego z zasięgiem oddziaływania obejmującym całe województwo poznańskie bez miasta Poznania, Archiwum Państwowe w Poznaniu, Archiwum Państwowe w Poznaniu, sygn. 28, k. 30.

zamięscowych magazynów WAP w Poznaniu, funkcjonujących pod nazwą Ekspozytury¹⁰. Dopiero w 1997 r. utworzono działający obecnie APPOG¹¹. Zakres kompetencji terytorialnej Oddziału w Gnieźnie został, w porównaniu do okresu działalności PAP, znacznie uszczuplony i objął teren miasta Gniezna oraz gmin: Czarniejewo, Gniezno, Kłecko, Kiszkowo, Kołaczkowo, Łubowo, Mieleszyn, Mieścisko, Miłosław, Nekla, Niechanowo i Wrzesnia¹².

Kształtowanie zasobu

W początkowym okresie działalności PAP w Gnieźnie trudno mówić o kształtowaniu zasobu własnego. Zgodnie z § 6 Zarządzenia Nr 9 Prezesa Rady Ministrów z dnia 14 stycznia 1952 r. w sprawie sieci archiwalnej, powiatowe archiwa państwowe zobowiązane były po uporządkowaniu akt przekazywać je do właściwego terytorialnie wojewódzkiego archiwum państwowego¹³. Dopiero od 1957 r. powiatowe archiwa państwowe zaczęły wiczyć się przechowywać materiały archiwalne¹⁴. Od tego momentu gnieźnieński PAP rozpoczął faktyczne kształtowanie zasobu. Przejmowane do zasobu własnego akta pochodziły z terenu oddziaływania PAP, czyli z powiatów: gnieźnieńskiego, jarocińskiego, wągrowieckiego i wrzesińskiego¹⁵. Były to materiały jednostek organizacyjnych szczebla gromady, gminy i powiatu wytworzone w XIX i XX w.¹⁶ Zasady tej trzymano się konsekwentnie, aż do momentu likwidacji PAP w Gnieźnie¹⁷. Przez następne 20 lat zasób gnieźnieńskiej placówki archiwalnej był wypadkową działalności prowadzonej przez archiwum poznańskie oraz w większym stopniu pojemności gnieźnieńskich magazynów. Po translokacji części akt do Poznania, gnieźnieńska placówka zatrzymała część zasobu zlikwidowanego PAP w Gnieźnie oraz otrzymała (w miejsce materiałów przewiezionych do WAP w Poznaniu) niektóre akta przechowywane dotychczas w zlikwidowanym PAP w Szamotułach – akta gmin powiatów międzychodzkiego, obornickiego (bez gminy Rogoźno) i szamotulskiego¹⁸. Do zapełnionych magazynów Ekspozytury w Gnieźnie generalnie nie przejmowano już żadnych nowych akt. Wyjątek uczyniono tylko dla ksiąg meldunkowych z terenu byłego powiatu gnieźnieńskiego (przejmując je w 1992 r.) i akt zlikwidowanych Zakładów Mięsnych w Gnieźnie (w 1995 r.)¹⁹. Stworzony w ten sposób częściowo przypadkowy „zasób” Ekspozytury stał się podstawą zasobu APPOG.

¹⁰ Statut WAP w Poznaniu – Załącznik Nr 10 NDAP z dnia 17 sierpnia 1976 r. wraz ze zmianami wynikającymi z Zarządzenia Nr 21 NDAP z dnia 24 grudnia 1976 r., § 15 pkt. 3.

¹¹ Zarządzenie Nr 13 NDAP z dnia 31 grudnia 1996 r. w sprawie utworzenia w Gnieźnie oddziału zamięscowego Archiwum Państwowego w Poznaniu (Nr WOW – 0003 – 5/96).

¹² Patrz pismo Dyrektora Archiwum Państwowego w Poznaniu z dnia 31.12.1996 r., znak 0003 – 1/96.

¹³ M. P., Nr A-9, poz. 87

¹⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 lutego 1957 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego (Dz. U., Nr 12, poz. 66).

¹⁵ APPOG, PAP w Gnieźnie, sygn. 345.

¹⁶ Odrebną kwestią pozostaje tutaj oddziaływanie terytorialne znajdujących się pod nadzorem jednostek organizacyjnych wymiaru sprawiedliwości, których siedziby znajdowały się i nadal się znajdują w granicach kompetencji terytorialnych archiwum w Gnieźnie.

¹⁷ Wyjątkiem były akta pruskich Starostw Powiatowych i Wydziałów Powiatowych oraz akta zespołów z lat II wojny światowej, które przekazano do WAP w Poznaniu, Ibidem.

¹⁸ Waldemar Markiewicz, Marek Szczepaniak, *Z dziejów*, s. 148.

¹⁹ Tamże.

Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Gnieźnie

Oddziaływanie terytorialne

Oddziaływanie terytorialne APPOG zostało określone na podstawie funkcjonującego w 1997 r. podziału terytorialnego kraju dla wykonywania administracji rządowej²⁰. Gminy nad którymi sprawuje nadzór gnieźnieńska placówka archiwalna wchodziły w zakres kompetencji terytorialnej Urzędu Rejonowego w Gnieźnie (miasto Gniezno oraz gminy Czarniejewo, Gniezno, Kiszkowo, Kłecko, Łubowo, Mieleszyn i Mieścisko) oraz Urzędu Rejonowego we Wrześni (gminy Kołaczkowo, Miłosław, Nekła i Września)²¹. Utworzenie w 1999 r.²² powiatów radykalnie zmieniło sytuację APPOG. Gminy przypisano do trzech różnych powiatów²³, z których żaden nie znalazł się w całości w gestii APPOG. Miasto Gniezno oraz gminy Czarniejewo, Gniezno, Kłecko, Kiszkowo, Łubowo, Mieleszyn i Niechanowo weszły w skład powiatu gnieźnieńskiego, w którym znalazła się również gmina Witkowo, nad którą pieczę sprawuje koniński Oddział Archiwum Państwowego w Poznaniu (dalej: APPOK), oraz gmina Trzemeszno, będąca w gestii inowrocławskiego Oddziału Archiwum Państwowego w Bydgoszczy (dalej: APBOI). Gminy Kołaczkowo, Miłosław, Nekła²⁴ i Września znalazły się w granicach powiatu wrzesińskiego, który objął także gminę Pyzdry wchodzącą w zakres kompetencji APPOK. W szczególnej sytuacji znalazła się gmina Mieścisko, która jako jedyna z powiatu wągrowieckiego pozostała w gestii APPOG. Pozostałe gminy powiatu wągrowieckiego oraz miasto Wągrowiec znajdują się w kompetencjach pilskiego Oddziału Archiwum Państwowego w Poznaniu (dalej: APPOP). Zmiany w podziale administracyjnym kraju sprawiły, że terytorialny zakres działalności APPOG stał się mało przejrzysty i z punktu widzenia kształtowania zasobu całkowicie nieefektywny. Stało się tak pomimo zakładanych już w 1996 r. ewentualnych modyfikacji kompetencji terytorialnych APPOG, związanych właśnie ze zmianami w podziale administracyjnym kraju. Zgodnie z propozycją Dyrektora Archiwum Państwowego w Poznaniu (dalej: APP) Oddział w Gnieźnie miałby przejąć część terenu województwa konińskiego i pilskiego²⁵.

²⁰ Utworzenie rejonu tj. jednostki pomocniczej tego podziału patrz: Ustawa z dnia 22 marca 1990 r. o terenowych organach rządowej administracji ogólnej (Dz. U., Nr 21, poz. 123 z późniejszymi zmianami).

²¹ Pierwotnie w piśmie Dyrektora Archiwum Państwowego w Poznaniu z dnia 19.08.1996 r., znak 0003 - 1/96 założono obszar nadzoru archiwalnego ograniczony do terenu miasta Gniezna i Urzędu Rejonowego w Gnieźnie. Jednak w piśmie Dyrektora Archiwum Państwowego w Poznaniu z dnia 13.12.1996 r., znak 0003 - 1/96, planowany teren nadzoru archiwalnego powiększono do ziem b. powiatów gnieźnieńskiego, wągrowieckiego oraz wrzesińskiego w granicach ówczesnego województwa poznańskiego. Natomiast wśród jednostek objętych nadzorem wymieniono m. in. Urzędy Rejonowe w Gnieźnie i we Wrześni. Obszar działania urzędów rejonowych patrz Rozporządzenie Ministra - Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 9 czerwca 1995 r. w sprawie określenia siedzib i terytorialnego zasięgu działania urzędów rejonowych (Dz. U., Nr 66, poz., 341).

²² Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U., Nr 91, poz. 578 z późniejszymi zmianami).

²³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 sierpnia 1998 r. w sprawie utworzenia powiatów (Dz. U., Nr 103 poz. 652).

²⁴ W 2000 r. Nekła uzyskała prawa miejskie (Dz. U., Nr 110 z 1999 r., poz. 1268).

²⁵ Patrz pismo Dyrektora Archiwum Państwowego w Poznaniu z dnia 31.12.1996 r., znak 0003 - 1/96.

Kształtowanie zasobu

W momencie utworzenia APPOG jego zasobem stały się automatycznie materiały archiwalne przechowywane w Ekspozyturze (ok. 300 mb). Do Gniezna przywieziono również z APP m. in.: Akta miasta Gniezna oraz akta jednostek organizacyjnych szczebla powiatowego i gminnego administracji rządowej oraz samorządowej z lat 1945 - 1990 z obszaru właściwości terytorialnej Oddziału w Gnieźnie. APPOG miał przejąć także w formie depozytu zespoły: Komisja Kolonizacyjna dla Prus Zachodnich i Poznańskiego oraz dublety ksiąg USC. Tych ostatnich nie przekazano do Gniezna. Z planowanych ok. 1000 mb²⁶ stanu początkowego ostatecznie w Oddziale w Gnieźnie znalazło się łącznie z depozytami ok. 700 mb²⁷. Miał to być stan wyjściowy dla zasobu stale powiększanego przez akta przejmowane z jednostek znajdujących się pod nadzorem. Jednak nie ze wszystkich. Księgi USC przejmować miało nadal APP²⁸. Tę i tak mało przejrzystą sytuację skomplikowało dodatkowo utworzenie powiatów. Podstawowym wyznacznikiem kształtowania zasobu samodzielnej placówki archiwalnej w Gnieźnie była zawsze²⁹ jednostka podziału administracyjnego szczebla ponadgminnego. Niezależnie od nazwy (powiat, rejon) i charakteru działalności przejmowane akta ograniczały się tylko do granic administracyjnych starostwa lub rejonu oraz do funkcjonujących w ich obrębie jednostek organizacyjnych szczebla gromady, gminy i powiatu. Do momentu utworzenia w 1999 r. powiatów kształtowanie w miarę logicznego i spójnego historycznie zasobu APPOG nie wiązało się z większymi trudnościami, a jedynym wyjątkiem od tej reguły były akta gmin powiatów międzychodzkiego, obornickiego (bez gminy Rogoźno) i szamotulskiego³⁰. Po 1999 r. Oddział w Gnieźnie zmuszony został do odejścia od tej wypracowanej i sprawdzonej metody. Kształtowany obecnie zasób sprowadzony został do poziomu gminy. Jakkolwiek w punktu widzenia ewidencji i opracowania najważniejszy jest zespół, to przejmowane w przyszłości akta będą, w kontekście udostępniania, niekompletne. Dla akt wytworzonych na szczeblu powiatu brak będzie uzupełniających je akt jednostek organizacyjnych szczebla gminnego, zaś dla akt szczebla gminy brak będzie akt powiatowych.

Postulowane zmiany

Oddziaływanie terytorialne, kształtowanie zasobu i postulowany zasób

Obecna sytuacja APPOG jest pod względem kompetencji terytorialnej i kształtowania zasobu zła. Niewiele mogą pomóc przepisy, ponieważ brak szczegółowych rozwiązań dotyczących zasad rozmieszczania państwowego zasobu archiwalnego. Z ustaleniem tych zasad archiwisści zmagają się już bez mała pół wieku. Postulat kształtowania zasobu w granicach oddziaływania terytorialnego archiwum pojawił się w 1955 r. Zakładał on, że powiatowe archiwa państwowe będą przejmowały „akta z terenu swego działania (pominąwszy oczywiście tzw. staropolskie)”, czyli całego powiatu lub kilku powiatów, a „o przynależności akt instytucji czy urzędu do właściwego archiwum powiatowego powinien decydować

²⁶ Patrz pismo Dyrektora Archiwum Państwowego w Poznaniu z dnia 06.01.1997 r., znak 0003 - 1/96.

²⁷ Sprawozdanie Oddziału w Gnieźnie za rok 1997, akta własne APPOG, sygn. 5, k. 40.

²⁸ Patrz pismo Dyrektora Archiwum Państwowego w Poznaniu z dnia 06.01.1997 r., znak 0003 - 1/96.

²⁹ Pominęto tutaj okres 1976 - 1990, w którym funkcjonująca Ekspozytura była magazynem zamiejscowym WAP w Poznaniu.

³⁰ Pogrupowane również wokół jednostki terytorialnej szczebla powiatowego.

fakt, że miały one lub mają swoją siedzibę na terenie objętym właściwością danego archiwum”³¹. Postulat ten nie doczekał się realizacji ani w momencie reorganizacji sieci archiwów państwowych w 1976 r., ani w uchwalonej w 1983 r. ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. W 1976 r. odsunięto w czasie opracowanie zasad rozmieszczenia państwowego zasobu archiwalnego³². Natomiast w 1983 r. kierowano się podobnymi przesłankami jak w 1976 r.: nienaruszalnością zasobu historycznego oraz kompetencjami terytorialnymi w zakresie przejmowania materiałów do tego zasobu³³. O ile jednak w 1983 r. funkcjonowały gminy i województwa, to od 1990 r. pojawił się pomiędzy nimi szczebel pośredni – rejon, a następnie powiaty.

Trudno w tej chwili przewidzieć zmiany w podziale administracyjnym kraju. Warto jednak zastanowić się nad wypracowaniem zasad, które w przypadku ewentualnych zmian w przyszłości pozwolą uniknąć lub zminimalizować ich wpływ na kompetencje terytorialne oraz kształtowanie zasobu archiwum. Wszelkiego rodzaju przekształcenia w podziale terytorialnym państwa nie mogą powodować utraty wewnętrznej spójności i logiki zasobu, kształtowanego z punktu widzenia potrzeb przyszłego użytkownika i przyszłych badań historycznych. Gromadzone akta nie są celem samym w sobie, a stanowią tylko „środek” do przybliżenia następnym pokoleniom dziejów miasta, gminy, regionu, państwa. Nadrzędnym dobrem musi być więc takie kształtowanie zasobu, które pozwoli użytkownikowi prowadzić badania w oparciu o możliwie jak najbardziej kompletne materiały archiwalne. W kontekście posiadanego obecnie przez archiwa zasobu, pomocniczym względem tej zasady powinno być nasuwające się proste założenie, iż teren oddziaływania musi się przekładać na posiadany zasób, a zasób musi wpływać na kompetencje terytorialne archiwum. Z założenia tego wypływają dwie następne, niemniej ważne zasady:

- rozstrzygającym kryterium przynależności zespołu do zasobu archiwum jest przynależność miejsca siedziby (a nie całego terenu działania) aktotwórcy w momencie jego likwidacji lub obecnej działalności, do obszaru objętego oddziaływaniem terytorialnym archiwum,
- gromadzone w archiwum akta powinny, w miarę możliwości, stanowić kompletne materiały do dziejów regionu. „Administracyjnym odpowiednikiem” regionu powinna być jednostka podziału administracyjnego kraju możliwie najwyższego szczebla. Na poziomie oddziału terenowego archiwum powinno gromadzić akta zespołów do szczebla powiatowego (względnie wojewódzkiego) i akta urzędów szczebla wchodzącego w skład tego powiatu (województwa), a dla okresu 1975 – 1990 akta szczebla gminnego z obszaru oddziaływania tego archiwum.

Jak wspomniano wcześniej, zakres oddziaływania archiwum w Gnieźnie określano zawsze na podstawie możliwie najwyższego dla tego archiwum szczebla podziału administracyjnego kraju. Nie gmina stanowiła więc o obliczu kompetencji terytorialnej oraz o zasobie tego archiwum, ale powiat lub rejon. Kierowano się

³¹ Mieczysław Bandurka, *Zagadnienia organizacji i pracy archiwów powiatowych*, „Archeion”, t. 48, 1968, s. 26 i 27.

³² Pismo Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 9 kwietnia 1976 r. w sprawie reorganizacji sieci archiwów państwowych, w: *Zbiór przepisów archiwalnych*, s. 420.

³³ Ustawa z dnia 14 lipca 1983r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. Nr 171 z 2002 r., poz. 1396 z późniejszymi zmianami); patrz także objaśnienia do Pisma Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 9 kwietnia 1976 r. ..., s. 421.

bowiem przede wszystkim zasadą kompletności materiałów archiwalnych, która ułatwiać miała prowadzenie badań regionalnych³⁴. W przypadku APPOG należałoby się zatem zastanowić nad modyfikacją kompetencji terytorialnych w oparciu o istniejące obecnie granice powiatów. Zarówno względy historyczne jak i praktyczne (stosunkowo niewielka odległość od siedziby Oddziału w Gnieźnie) przemawiają za tym, aby oddziaływaniem terytorialnym APPOG objąć teren całych powiatów gnieźnieńskiego, wągrowieckiego i wrzesińskiego. Przemawia za tym gromadzenie przez cały okres funkcjonowania archiwum w Gnieźnie materiałów do dziejów ziemi gnieźnieńskiej, wągrowieckiej i wrzesińskiej. Należy tutaj zaznaczyć, że były to materiały szczebla gromadzkiego, gminnego i powiatowego. Proponowane rozwiązanie będzie więc kontynuacją rozpoczętego w latach 50-tych XX wieku gromadzenia materiałów archiwalnych szczebla gminy i powiatu do dziejów regionu z tego samego okresu w jednym archiwum.

Kolejnym wyznacznikiem modyfikacji właściwości Oddziału w Gnieźnie powinna być przynależność terytorialna (do danego powiatu) jednostki organizacyjnej w momencie jej likwidacji bądź obecnego działania. Rozważenia wymaga więc kwestia przesunięcia gminy Trzemeszno w zakres właściwości APP oraz gmin z terenu powiatów wągrowieckiego i wrzesińskiego znajdujących się w gestii APP. W efekcie kompetencje terytorialne APPOG objęłyby dodatkowo gminy: Trzemeszno i Witkowo z powiatu gnieźnieńskiego oraz pozostałe gminy powiatów: wągrowieckiego (miasto Wągrowiec i gminy: Damasławek, Gołańcz, Skoki, Wapno, Wągrowiec) oraz wrzesińskiego (gmina Pызdry). W przypadku zrealizowania tego postulatu nadzór i przejęcie wytwarzanych współcześnie akt przez APPOG ograniczyłyby się, zgodnie z przyjętym powyżej założeniem, do jednostek funkcjonujących obecnie.

Stworzenie w miarę kompletnego oraz logicznego, opartego o zasadę przynależności terytorialnej (powiatowej, rejonowej) zasobu APPOG, pociągnie za sobą translokację niektórych zespołów akt. Z przyczyn obiektywnych z translokacji wyłączone muszą zostać akta staropolskie. Jednakże wskazane byłoby przekazanie w miejsce tych akt ich mikrofilmów. Nie bez znaczenia pozostaje tutaj tworzenie się obecnie w Gnieźnie środowiska akademickiego, dla którego sporym ułatwieniem będzie możliwość skorzystania z akt lub mikrofilmów akt na miejscu w Gnieźnie. Natomiast w odniesieniu do materiałów archiwalnych wytworzonych od rozbiorów, gromadzenie akt należałoby oprzeć o wspomnianą już zasadę przynależności terytorialnej (do powiatu lub rejonu), a w przypadku akt pochodzących z okresu zaborów wspartą również o system kancelaryjny. Nadrzędną jednak zasadą powinno być dobro użytkownika akt, który jest podstawowym wyznacznikiem kształtowania logicznego, z punktu widzenia udostępniania materiałów archiwalnych, zasobu. Nie powinno dojść do sytuacji, w której akta do dziejów regionu nie są kompletne i zawierają niewielkie chronologicznie luki. Dlatego w odniesieniu do akt wytworzonych w latach 1975 – 1990 należy kierować się przede wszystkim tą zasadą, a kwestie przynależności terytorialnej muszą zejść na drugi plan. Konsekwencją przyjętej tutaj zasady będzie pozostawienie w Gnieźnie zespołów szczebla gminnego z lat 1975 – 1990 pomimo ich przynależności terytorialnej do województwa jako jednostki wyższego szczebla. W identycznej sytuacji znajdują się zespoły z zasobu APPOG z terenu powiatu jarocińskiego.

³⁴ Wspomina o tym m. in. Mieczysław Bandurka, *Zagadnienia organizacji*, s. 26.

W większości przypadków aktotwórcy tych zespołów zakończyli swoją działalność przed utworzeniem PAP w Gnieźnie i już choćby z tego powodu akta te powinny trafić do Archiwum Państwowego w Kaliszu (dalej: APK). Pomijając jednak tę kwestię, akta te spotkają się w Kaliszu z większym zainteresowaniem użytkowników. Z tego powodu należałoby przekazać do APK również akta prezydiów gromadzkich rad narodowych z powiatu jarocińskiego. Pozostawienie ich w Gnieźnie traci jakikolwiek sens. Są to bowiem akta tylko jednego, najniższego szczebla władz lokalnych i obejmują one stosunkowo krótki okres czasu. Postępując analogicznie, warto by również rozważyć przejście do zasobu APPOG akt z gmin obecnego powiatu wągrowieckiego z lat 1975 – 1990, przechowywanych w APPOP. Ponieważ zespoły te powstawały w granicach województwa pilskiego, pod uwagę należy wziąć także problem gromadzenia akt do dziejów tego regionu w jednym (pilskim) archiwum. Jednak za przekazaniem wspomnianych akt do Oddziału w Gnieźnie przemawia fakt zgromadzenia w tym archiwum innych wągrowieckich zespołów. Zlikwidowana zostałaby w ten sposób luka w materiale źródłowym, tym dotkliwsza, że postuluje się również powiększenie kompetencji terytorialnych APPOG o powiat wągrowiecki oraz przejmowanie do Gniezna akt wytworzonych na jego terenie po 1990 r.

Utworzenie spójnego wewnętrznie zasobu Oddziału w Gnieźnie oznacza w praktyce translokację zespołów przede wszystkim z Poznania do Gniezna. Proponowane do przejścia przez APPOG zespoły stanowią podstawowy materiał badawczy do dziejów ziemi gnieźnieńskiej, wągrowieckiej i wrzesińskiej, a ich brak odczuwalny był szczególnie dla użytkowników. Ich przejście pozwoli uzupełnić luki w zasobie gnieźnieńskiego Oddziału i skompletować materiały do dziejów ww. regionów. Ze względu jednak m. in. na dobro akt zgromadzonych i opracowanych tematycznie w jednym inwentarzu, z zestawienia tego wyłączono szczątki zespołów oraz akta partyjne.

Konsekwentne trzymanie się wymienionych powyżej zasad niesie za sobą także konieczność wyłączenia akt niektórych zespołów z zasobu APPOG i przekazania ich do innych archiwów. Największą grupę akt stanowią omówione już zespoły z terenu powiatu jarocińskiego. Oprócz nich jest to kilka zespołów z terenu miasta i gminy Pyzdry (patrz zał.: nr 8). Twórcy tych zespołów zakończyli swoją działalność przed 1 lipca 1948³⁵, czyli w okresie, w którym miasto i gmina Pyzdry oraz gminy Ciężen i Dłusk znajdowały się w powiecie konińskim. Zgodnie z przyjętymi założeniami przynależności terytorialnej oraz proveniencji kancelaryjnej wskazane byłoby przekazanie tych akt do APPOK.

Posiadany obecnie zasób Oddziału w Gnieźnie zawiera także zespoły akt, które nie mają i nigdy nie miały nic wspólnego z właściwością terytorialną APPOG. Są to akta gmin powiatów międzychodzkiego, obornickiego i szamotulskiego (patrz zał.: nr 9), które w Gnieźnie znalazły się tylko z powodu braku miejsca w magazynach APP. Zespoły te stanowią tylko niewielką część materiałów do dziejów regionu międzychodzkiego, obornickiego i szamotulskiego i dlatego należałoby je przekazać do APP.

³⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 lipca 1948 r. o zmianie granic powiatów konińskiego, wrzesińskiego, jarocińskiego, wągrowieckiego i znińskiego w województwie poznańskim (Dz. U., Nr 37, poz. 261).

Z kształtowaniem zasobu wiąże się jeszcze jeden problem. Zmiany w kompetencjach terytorialnych PAP w Gnieźnie mają również swoje negatywne konsekwencje dla obecnego zasobu Oddziału. W efekcie tych zmian w kilku archiwach powstały zespoły tego samego aktotwórcy. Scalenie tych zespołów jest sprawą pilną. Stało się ono nawet przedmiotem ogólnopolskiej akcji ankietyzacji przeprowadzonej w archiwach państwowych na przełomie 2003 i 2004 r.³⁶ Przedstawione powyżej propozycje translokacji zespołów powstały na bazie innych założeń i dlatego stoją w sprzeczności z wnioskami zawartymi w ankiecie. Dotyczyła ona wyłącznie zagadnienia scalania zespołów, które w referacie, z uwagi na niewielką ilość takich zespołów, potraktowano dosyć pobieżnie. Skupiono się na całych zespołach. To ich translokacja wyznaczy kierunek kształtowania zasobu archiwum w Gnieźnie w najbliższej przyszłości. Otwartą kwestią pozostaje tutaj także sprawa zespołów z APBOI wymienionych również w ww. ankiecie³⁷. Po przeprowadzeniu translokacji wszystkich proponowanych zespołów, zasób Oddziału w Gnieźnie zwiększyłby się łącznie o 118,16 mb tj. 14489 j.a. (128 zespołów).

Podsumowanie

Przedstawione powyżej postulowane zmiany w kompetencjach terytorialnych oraz w zasobie gnieźnieńskiego Oddziału Archiwum Państwowego w Poznaniu, są próbą zniwelowania wpływu niekorzystnych czynników na zasób APPOG. Starają się one pogodzić kwestie trudne do połączenia: wewnętrzną spójność zasobu i zmieniający się obszar, z którego przejmowane są akta. Z tego powodu wypracowanie rozwiązania, które zadowoliloby wszystkich jest niemożliwe. Skutecznie blokują to liczne zaszłości związane z kolejnymi podziałami administracyjnymi kraju oraz reorganizacjami sieci archiwów państwowych. W związku z powyższym w referacie przyjęto założenie, że kształtując zasób należy kierować się dobrem użytkownika. Natomiast inne kwestie muszą zejść na dalszy plan.

³⁶ Do dnia napisania niniejszego referatu jego autorowi nie były znane decyzje w sprawie scalania zespołów.

³⁷ Są to akta USC w Trzemesznie (miasto i wieś) i Jastrzębowie oraz akta Gimnazjum w Trzemesznie.